

การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงปู่เดิม เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดช่วงชีวิต

The Development of Buddhist and Cultural Tourism along Luang Por Derm's Learning Path to Promote Lifelong Learning

พัชรภา สิงห์ธนสาร¹, กฤษฎิ์ดิณณ์ พันธุ์ไพโรจน์²

Phatcharapha Singtanasarn¹, Kritinn Panpairojn²

Received: 9 September 2022

Revised: 7 December 2022

Accepted: 12 December 2022

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) เพื่อรวบรวมประวัติและความเป็นมาของทรัพยากรการท่องเที่ยว ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงปู่เดิม (2) เพื่อพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงปู่เดิม (3) เพื่อเสริมสร้างคุณธรรม ภูมิปัญญา และคุณลักษณะแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับทุนมนุษย์ในชุมชน ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงปู่เดิม และ (4) เพื่อจัดทำหนังสือการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงปู่เดิมและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชน โดยใช้การสัมภาษณ์ผู้รู้ข้อมูลชุมชน 3 ตำบล คือ ตำบลเขาทอง ตำบลสระทะเล และตำบลม่วงหัก จำนวน 9 คน การฝึกอบรมเพื่อเพิ่มทักษะด้านมัคคุเทศก์ให้กับเยาวชน จำนวน 96 คน ฝึกหัดครูให้เป็นผู้ช่วยวิทยากร จำนวน 27 คน และประชุมกลุ่มเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับผู้นำชุมชนและชาวบ้าน จำนวน 92 คน สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลคือสถิติ paired t-test และสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการศึกษาพบว่า (1) ได้แหล่งเรียนรู้เชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น 3 แห่ง (2) ได้หนังสืออิเล็กทรอนิกส์เกี่ยวกับทรัพยากรการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงปู่เดิม 3 เล่ม (3) ได้มัคคุเทศก์น้อยที่มีความรู้ความสามารถจำนวน 96 คน โดยมีคะแนนการทดสอบความรู้หลังอบรมสูงกว่าคะแนนการทดสอบความรู้ก่อนอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 อีกทั้งยังมีผลการประเมินมัคคุเทศก์น้อยด้านการให้บริการนักท่องเที่ยวโดยผู้ทรงคุณวุฒิในภาพรวมอยู่ในระดับดี และ (4) มีครูที่สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับนักเรียนรุ่นต่อไปได้

คำสำคัญ: ทรัพยากรการท่องเที่ยว, การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม, การเรียนรู้ของหลวงปู่เดิม, การเรียนรู้ตลอดช่วงชีวิต

¹ รองศาสตราจารย์, คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์

² อาจารย์ประจำ, คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์

¹ Associate Professor, Faculty of Management Science Nakhon Sawan Rajabhat University

² Lecturer, Faculty of Management Science Nakhon Sawan Rajabhat University

Abstract

The objectives of this research are. - (1) to collect the history and background of tourism resources along Luang Por Derm's Learning path (LPDLP), (2) to develop learning resources along LPDLP, (3) to strengthen the virtues, wisdom, and characteristics of lifelong learning for human capital in the community along LPDLP, and (4) to create tourism books according to LPDLP and transfer knowledge to the community. The researcher conducted in-depth interviews with a total of 9 community information experts in 3 sub-districts, namely Khao Thong Sub-district, Sa Thale Sub-district, and Muang Hak Sub-district. Training was organized to increase guide skills for 96 youths, and 27 teachers were trained to be assistant speakers. A meeting was organized to pass knowledge to community leaders and villagers with a total of 92 persons. Paired t-test and descriptive statistics such as percentage, mean, and standard deviation were used for data analysis. The results of this research revealed that. - (1) there were 3 new e-books about tourism resources along Luang Por Derm's Learning path, (2) there were 3 new Buddhist and cultural learning resources, (3) there were 96 knowledgeable young guides with scores in post-tests being higher than pre-test scores with a statistical significance at the 0.05 level ; the result of the assessment of young guides in terms of providing tourist services by qualified persons as a whole was at a good level, and (4) there were teachers who can pass their knowledge to students of the next generation.

Keywords: Tourism resources, buddhist and cultural tourism, learning path of luang por Derm's, lifelong learning

บทนำ

จากแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560-2564) ได้มีการประเมินสถานการณ์และแนวโน้มของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวว่ายังคงมีแนวโน้มเติบโตอย่างต่อเนื่อง ด้วยศักยภาพของทำเลที่ตั้ง ความหลากหลายของทรัพยากรท่องเที่ยว และความเป็นไทย โดยได้วางวิสัยทัศน์การท่องเที่ยวไทย พ.ศ. 2579 ว่า ประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพชั้นนำของโลกที่เติบโตอย่างมีดุลยภาพบนพื้นฐานความเป็นไทย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และกระจายรายได้สู่ประชาชนทุกภาคส่วนอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีทำให้สื่อสังคมออนไลน์มีส่วนสำคัญ

ในการสืบค้นข้อมูลและเพิ่มความสะดวกสบายตลอดการเดินทางของนักท่องเที่ยว ปัจจุบันนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการแสวงหาประสบการณ์ที่มากกว่าการท่องเที่ยวรูปแบบเดิมๆ ทั่วไป โดยต้องการสัมผัสวิถีชีวิตผู้คนและประเพณีท้องถิ่นอย่างแท้จริง มากกว่าการเยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างสูงในปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ๆ และการจัดสรรแพ็คเกจการท่องเที่ยวที่สามารถให้ประสบการณ์การท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้โดยการร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่นแนวโน้มในระยะ 10 ปีข้างหน้า

กลุ่มนักท่องเที่ยวหลักของโลก ยังคงเป็นนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ, 2560) สอดคล้องกับงานวิจัยของธนฤต สังข์เฉย (2550) พบว่าการท่องเที่ยวเชิงศาสนา เป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวเฉพาะด้านที่มีกลุ่มนักท่องเที่ยวจำนวนมากให้ความสนใจเกี่ยวกับการศึกษาศาสนาหรือลัทธิ ชื่นชมสถาปัตยกรรมหรือประวัติศาสตร์ บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการนมัสการเกจิอาจารย์ หลวงพ่อดิม พุทธสโร วัดหนองโพ พระเกจิผู้มีชื่อเสียงโด่งดังรูปหนึ่งของ จังหวัดนครสวรรค์ ได้รับการยกย่องให้เป็น “เทพเจ้าแห่งเมืองสี่แคว” เป็นที่เคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ เกียรติคุณอันงดงามของหลวงพ่อดิมเลื่องลือไปไกล ผู้คนมากมายจากทั่วสารทิศต่างเดินทางมานมัสการหลวงพ่อดิมอยู่มิขาด บ้างมาราบไหวขอพรให้ท่านเป่าศิระ ให้เป็นสิริมงคล บ้างมาเพื่อขอให้ท่านประทับรอยเท้าบนผ้าเพื่อใช้เป็นของมงคลพกติดตัว อีกทั้งจริยาวัตรตลอดชีวิตของท่านยังแฝงหลักธรรมให้คนรุ่นหลังนำไปใช้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตทั้งเรื่องของ คุณธรรม ภูมิปัญญา และการเรียนรู้ ดังนั้นหากได้มีการศึกษาและพัฒนาสถานที่ต่างๆ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม ให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ให้กับเยาวชน ตลอดจนนักท่องเที่ยวและผู้สนใจทั้งในและนอกพื้นที่สามารถใช้เพื่อการศึกษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศาสนา รวมถึงสถานที่หรืออาคารสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่หรือเคยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ตลอดจนงานประเพณี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน โดยการสร้างเส้นทางเชื่อมโยงการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิมได้ก็จะทำให้ประหยัลดต้นทุนในการท่องเที่ยว และอำนวยความสะดวกให้นักท่องเที่ยว ส่วนคนในชุมชนก็มีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และแหล่งเรียนรู้ที่จะสร้าง

ความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นตนเอง ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำงานวิจัยนี้จากการศึกษาของ พัชรภา สิ้นหนสาร (2563) พบว่า สถานที่ต่างๆ ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของหลวงพ่อดิมจะอยู่ในเขต อำเภอพยุหะคีรี เป็นส่วนใหญ่ ประกอบด้วย 6 ที่ คือ (1) วัดเขาแก้ว ตำบลพยุหะ (2) วัดอินทาราม (วัดใน) ตำบลพยุหะ (3) วัดพระปรารักษ์เหลือง ตำบลท่าน้ำอ้อย (4) วัดเขาทอง ตำบลเขาทอง (5) วัดสระทะเล ตำบลสระทะเล และ (6) วัดบ้านบน ตำบลม่วงหัก และที่อำเภอพยุหะคีรีนั้นนอกจากจะมีประวัติความเป็นมา โบราณสถานและโบราณวัตถุที่น่าสนใจเป็นอย่างมากแล้ว ยังมีจุดแข็งในเรื่องของประเพณีท้องถิ่นที่มีอัตลักษณ์ เช่น ประเพณีจับข้อมือสาวของชาวมอญ (ตำบลเขาทอง) ประเพณีเต็นกำรำเคียว (ตำบลสระทะเล) และสิ่งที่เป็นโอกาสของอำเภอพยุหะคีรี คือ ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้มากขึ้น ผ่านเครือข่ายทางสังคมต่างๆ อำเภอพยุหะคีรีจึงมีศักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน แต่แหล่งการเรียนรู้ดังกล่าวในปัจจุบันไม่เอื้อต่อการเรียนรู้ด้วยตัวเอง และขาดการถ่ายทอดจากแหล่งเรียนรู้อย่างเป็นทางการ ทำให้คนรุ่นหลังตระหนักถึงวัฒนธรรมโบราณน้อยลง ซึ่งพัชรภา สิ้นหนสาร (2563) ได้ทำการศึกษาเพียง 3 ที่ คือ (1) วัดเขาแก้ว ตำบลพยุหะ (2) วัดอินทาราม (วัดใน) ตำบลพยุหะ และ (3) วัดพระปรารักษ์เหลือง ตำบลท่าน้ำอ้อย

จากเหตุผลข้างต้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเพิ่มเติมอีก 3 ที่ คือ (1) วัดเขาทอง ตำบลเขาทอง (2) วัดสระทะเล ตำบลสระทะเล และ (3) วัดบ้านบน ตำบลม่วงหัก แล้วนำมาพัฒนาเส้นทางเชื่อมโยง ทั้ง 6 ที่ และกำหนดรูปแบบ ตลอดจนกิจกรรมการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิมเป็นลำดับต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อรวบรวมประวัติและความเป็นมาของทรัพยากรการท่องเที่ยว ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม
- 2) เพื่อพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม
- 3) เพื่อเสริมสร้างคุณธรรม ภูมิปัญญา และคุณลักษณะแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับทุมนุชย์ในชุมชน ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม
- 4) เพื่อจัดทำหนังสือการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิมและถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชน

แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ประวัติและหลักธรรมตามจริยาวัตรของหลวงพ่อดิม

ข้อมูลจากพิพิธภัณฑ์หลวงพ่อดิมพบว่า หลวงพ่อดิมถือกำเนิด เมื่อวันพุธที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2403 บิดาชื่อ นายเนียม มารดาชื่อ นางกู่ เหตุที่เป็นบุตรชายคนแรกของบิดามารดา ปู่ย่าตายายจึงให้ชื่อว่า “ดิม”

วันอาทิตย์ที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2423 ได้อุปสมบท ณ พัทธสีมา วัดเขาแก้ว อำเภอยะฮี จังหวัดนครสวรรค์ มีหลวงพ่อกแก้ว (วัดอินทาราม) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูพยุหานุศาสน์ (หลวงพ่อดิน วัดพระปรมาจารย์แห่งเมือง) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และหลวงพ่อกเทศ (วัดสระทะเล) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้รับฉายาทางธรรมว่า “พุทธสโร” (ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง) ครั้นอุปสมบทแล้ว ได้มาจำพรรษาที่วัดหนองโพ ท่านได้ศึกษาพระปริยัติธรรมและภาษาบาลีกับหลวงตาชม (เจ้าอาวาสวัดหนองโพ ภาพที่ 4) ตามแบบที่พระนวกะ พึงศึกษา รวมถึงศึกษาพระปริยัติธรรมเพิ่มเติมและคาถาอาคมเบื้องต้นจากอาจารย์พัน ชูพันธ์ ฆราวาสผู้เป็น

ศิษย์สายตรงของหลวงพ่อกแก้ว (รอด) เจ้าอาวาสวัดแรกของวัดหนองโพ

เนื่องจากในวัยเยาว์มิได้รับการศึกษามากนัก จึงเป็นเหตุให้พระดิมมีความมุ่งมั่นขวนขวายในการศึกษาพระปริยัติธรรมและความรู้ด้านต่างๆ เป็นเวลากว่า 7 พรรษา อ่านตำราทั้งกลางวันและกลางคืน รวมถึงได้ศึกษาจากอาจารย์อีกหลายท่านทั้งพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส เช่น ศึกษาด้านวิปัสสนากรรมฐานกับหลวงพ่อกเทศ (วัดสระทะเล) ศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงกับอาจารย์แย้ม ผู้เป็นฆราวาส (วัดสระทะเล) ศึกษาการเทศน์ทำนองการเทศน์และการอ่านคัมภีร์ไบบลานกับพระอาจารย์นุ่ม (วัดเขาทอง) ชื่อเสียงด้านการเป็นนักเทศน์ของหลวงพ่อดิมเลื่องลือกันไปทั่ว แต่แล้วหลวงพ่อก็เลิกเทศน์ ด้วยเหตุที่ท่านกล่าวว่า

“มิว่าแต่สอนคนอื่นและเอาสตางค์เขาอีกด้วย ส่วนตัวเองไม่ได้สอนสักที ต่อไปนี้ต้องสอนตัวเองเสียที”

หลังจากเลิกเทศน์แล้ว ท่านได้เดินทางไปศึกษาด้านวิปัสสนากรรมฐานกับหลวงพ่อกแก้ว ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ (วัดอินทาราม) และหลวงพ่อดิน ผู้เป็นพระกรรมวาจาจารย์ (วัดพระปรมาจารย์แห่งเมือง)

หลวงพ่อดิมเจริญมหาสติปัฏฐาน อันเป็นหนทางเอกแห่งพระนิพพาน ดังวัตรปฏิบัติที่ท่านเป็นนิตยคือด้วยการดำรงสติมั่นในกายนุสสนา (นั่งคุ้ยัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า) เป็นเหตุให้เกิดญาณอันแน่วแน่แตกฉานและเข้าใจในพระธรรมวินัยอย่างลุ่มลึก

เมื่อ พ.ศ. 2435 หลวงพ่อดิมรับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดหนองโพ และเห็นว่าวัดหนองโพมีสภาพทรุดโทรม จึงเริ่มพัฒนาวัดด้วยการสร้างและบูรณะถาวรวัตถุต่างๆ ให้เป็นสัดส่วนมากขึ้น นอกจากการสร้างและบูรณะสิ่งต่างๆ ในวัดหนองโพแล้ว หลวงพ่อดิมยังเดินทางไปช่วยสร้าง

ช่วยบูรณะให้วัดในท้องถิ่นอื่นทั้งใกล้ไกลมากมาย ท่านมิได้เป็นเพียงผู้นำในการดำเนินการเท่านั้น หากแต่ลงมือทำด้วยตนเองร่วมกับช่างจีนและช่างมอญ และจำวัดอยู่ที่วัดแห่งนั้นๆ ให้แน่ใจว่างานที่กำลังทำเสร็จสมบูรณ์จริงจะเดินทางกลับวัดหนองโพ

หลวงพ่อดิมมีกสิณที่เข้มขลังทำให้พลังจิตของท่านแน่วแน่ ท่านทดสอบกสิณในวิชาทองคำศาสตร์หรือที่เรียกว่าเล่นแร่แปรธาตุ การแปรธาตุต้องใช้ทั้งศาสตร์และพลังจิต ลูกศิษย์ของท่านเป็นลูกมือช่วยเผาถ่านและสูบลไฟ ท่านสามารถแปรธาตุโลหะเป็นทองได้สำเร็จ เมื่อทดลองจนเข้าใจและไม่เห็นประโยชน์ท่านจึงวางมือ

กระทั่งล่วงเข้าวันอังคารที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2494 หลวงพ่อดิมกลับมาจากการเป็นประธานสร้างถาวรวัตถุที่วัดอินทารามและอาพาธด้วยความชรา

วันอังคารที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2494 อาการของหลวงพ่อดิมทรุดหนัก แต่สติยังครบถ้วน ท่านถามศิษย์ว่า “น้ำในสระทั้งสองลูกเป็นอย่างไร พอใช้ไหม” ศิษย์ตอบว่า “น้ำในสระแห้งขอดมาก หากฝนไม่ตกภายในวันสองวันนี้คงจะอดน้ำกันแน่นอน”

เมื่อได้ยินเช่นนั้นหลวงพ่อดิมหลับตาลง ประคองสองมือไว้บนอก ศิษย์ต่างรู้กันดีว่าหลวงพ่อกำลังเจริญภาวนา ฟาที่สว่างจ้ากลับมิดครีมีฝนตั้งเค้า และตกลงมาอย่างหนักราว 30 นาที น้ำฝนไหลลงสระราวได้คอนสระ ฝนขาดเม็ดหลวงพ่อดิมสิ้นลมหายใจ รวมสิริอายุได้ 91 ปี 70 พรรษา เสียงกลองระโคมดังไปทั่วทั้งหมู่บ้าน พ่อคุณ แม่ปทุม ชูวงแหวนหน้าต่างกุกิ์ส่งเสียงร้องนำดาไหลพราก เสียงร่ำไห้ระงมไปทั่วทั้งวัด

หีบศพหลวงพ่อดิมตั้งอยู่ที่โรงทิม (โรงธรรมสำหรับตั้งศพก่อนพิธีเผา) ซึ่งไม่ห่าง

จากเมรุมากนัก ผู้คนจากทั่วสารทิศเดินทางมากราบศพหลวงพ่อดิมอยู่เนื่องนิตย์ทั้งกลางวันและกลางคืน วันพระราชทานเพลิงศพหลวงพ่อดิมตรงกับวันจันทร์ที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2495 วัดหนองโพเนื่องแน่นไปด้วยผู้คนทั้งหลายมาร่วมงานด้วยศรัทธาและอาลัยท่านยิ่งนัก แม้สังขารของท่านจะดับสูญไป แต่ด้วยกิตติคุณและวัตรปฏิบัติอันงดงามของหลวงพ่อดิม ยังคงตราตรึงในความสำนึกระลึกถึงของผู้เคารพศรัทธาเรื่อยมาจวบจนปัจจุบัน

หลักธรรมตามจริยาวัตรของหลวงพ่อดิม

แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งการเรียนรู้
ความหมายของแหล่งการเรียนรู้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชนที่มีบทบาทสำคัญต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต เนื่องจากเป็นแหล่งที่จะให้ความรู้แก่บุคคลถัดจากบ้าน แหล่งการเรียนรู้ชุมชนมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ตามอัธยาศัยของคนในชุมชนให้สามารถเรียนรู้จากประสบการณ์จริง เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อเป็นรากฐานของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2549) จำแนกแหล่งการเรียนรู้ออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

- 1) แหล่งการเรียนรู้ประเภทบุคคล
- 2) แหล่งการเรียนรู้ประเภทสถานที่หรือวัตถุสิ่งก่อสร้างต่างๆ

3) แหล่งการเรียนรู้ประเภทสื่อที่เป็นตัวกลาง ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจและทักษะประสบการณ์

- 4) แหล่งการเรียนรู้ประเภทกิจกรรม

การศึกษาตลอดชีวิตจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีการจัดบริการแหล่งการเรียนรู้ ในทางปฏิบัติหน่วยงาน ผู้จัดการศึกษาควรจะดำเนินการแหล่งการเรียนรู้ (สุมาลี สังข์ศรี, 2555) ดังนี้

1) จัดให้เป็นแหล่งความรู้ที่บริการการศึกษาทุกประเภท ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษา นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

2) จัดสำหรับกลุ่มเป้าหมายทุกคนโดยไม่จำกัดเพศ วัย พื้นฐานความรู้ อาชีพ ฐานะ ความสนใจ เข้าศึกษาหาความรู้ได้ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง

3) เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายหรือให้กลุ่มเป้าหมายเข้าถึงได้ง่าย

4) ให้บริการอย่างต่อเนื่อง กลุ่มเป้าหมายที่มีความสนใจจะศึกษาหาความรู้สามารถศึกษาได้ทุกเวลาที่ต้องการ

แนวคิดเกี่ยวกับเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

กรอบนโยบายไอซีที 2020 เป็นแนวทางสู่ยุคดิจิทัลและการสื่อสารที่รวดเร็วเพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานไอซีทีด้วยความเร็วสูงได้อย่างเท่าเทียมเสมือนกับสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานทั่วไป ซึ่งเป็นการยกระดับความพร้อมด้านเทคโนโลยีและการสื่อสารส่งเสริมให้ประชาชนสามารถเข้าถึงและเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้ตลอดเวลา ก้าวทันกับเหตุการณ์และความเปลี่ยนแปลงเพื่อนำพาไปสู่การพัฒนา

คุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน (ชนันทัญญ์ ฉัตรภักครัตน และคณะ, 2561)

ไอซีทีมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาด้านการศึกษา หลังจากประเทศไทยได้พัฒนาระบบเครือข่ายและระบบสารสนเทศเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ การสืบค้นหนังสือ ข้อมูล เอกสารสำหรับนักเรียน นักศึกษา และประชาชน (จิระวรรณ เจียสกุล, 2557 ; กิดานันท์ มลิทอง, 2543)

แนวคิดการเรียนรู้ด้วยการนำตนเอง

การเรียนรู้ด้วยการนำตนเอง (self-directed learning) เป็นเป้าหมายสำคัญในการจัดการศึกษาเนื่องจากเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างเนื่องตลอดชีวิต เพื่อให้สามารถปรับตัวรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม (สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555) โดยเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจ ภายในของผู้เรียนเอง ผู้เรียนมีความต้องการที่จะเรียนรู้ด้วยความสมัครใจ มีความรับผิดชอบในการวางแผนการเรียน ดำเนินการเรียน รวมทั้งการประเมินผลสิ่งที่เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง โดยสามารถจัดการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนในทุกช่วงอายุ และก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิต (นิตดา อังสุไวยัย, 2550 ; Smaldino *et al.*, 2005)

แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การพัฒนาการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตควรมุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา การเพิ่มโอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้ โดยเฉพาะการส่งเสริมทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อให้คนไทยเรียนรู้ตลอดชีวิต (สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล, 2557) Knowles (1970, 1990) และ Henschke (2008) ได้ระบุแนวทางและตัวบ่งชี้ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของบุคคลที่เรียนรู้ตลอดชีวิตประกอบด้วย 6 ประการดังนี้

- 1) มีความต้องการที่จะเรียนรู้
- 2) มีแนวคิดของ

ผู้เรียนด้วยตนเอง 3) เน้นการสร้างบทบาทของ
ประสบการณ์ 4) เตรียมความพร้อมที่จะเรียนรู้
5) การวางแผนทางการเรียนรู้ และ 6) มีแรง
จูงใจในการเรียนรู้

แนวคิดศักยภาพพื้นฐานที่สำคัญของ แหล่งท่องเที่ยว

ศักยภาพพื้นฐานที่สำคัญของแหล่งท่องเที่ยว 6 ด้าน ประกอบด้วย (1) ด้านสิ่งดึงดูดใจ (2) ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก (3) ด้านการเข้าถึง แหล่งท่องเที่ยว (4) ด้านการรักษาความปลอดภัย (5) ด้านการตลาดการท่องเที่ยว และ (6) ด้านการบริหารจัดการนักท่องเที่ยว

แนวคิดองค์ประกอบแหล่งท่องเที่ยว

แนวคิดองค์ประกอบแหล่งท่องเที่ยว (5As) ของ Dickman (1997) ประกอบด้วย สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว ที่พัก กิจกรรม

ทฤษฎีความต้องการตามลำดับขั้นของ มาสโลว์ บูรณาการกับแนวคิดแรงจูงใจที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมกระตุ้นใจในการเดินทางของนักท่องเที่ยว (วัชรภรณ์ ระเบียบศรี, 2551) พิจารณา 2 ประเภท ได้แก่

ปัจจัยดึง (pull factor) ประกอบด้วย (1) ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ (2) ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ (3) ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรม (4) ปัจจัยทางด้านการเมือง (5) ปัจจัยทางเทคโนโลยี และ (6) สื่อ

ปัจจัยผลัก (push factor) ประกอบด้วย (1) ต้องการตอบสนองความต้องการทางกาย (2) ต้องการรู้สึกปลอดภัยและมั่นคง (3) ต้องการเป็นที่ยอมรับและยกย่องนับถือในสังคมนั้นๆ (4) ต้องการเสริมสร้างความเชื่อมั่นและศักดิ์ศรีของตนเอง และ (5) ต้องการบันทึกประสบการณ์และความสำเร็จของตน

แนวคิดระบบการท่องเที่ยว

แนวคิดระบบการท่องเที่ยว (สถาบันวิจัย
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย,
2540) จำแนกได้ 3 ระบบย่อย คือ

1) ทรัพยากรการท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยว เป็นทรัพยากรที่สำคัญ จัดเป็นอุปทานการท่องเที่ยว

2) บริการการท่องเที่ยว บริการที่รับรอง การท่องเที่ยวเป็นอุปทานประเภทหนึ่ง ซึ่งไม่ได้เป็นจุดหมายปลายทางของนักท่องเที่ยว แต่เป็นบริการที่รองรับความสะดวกสบายและความบันเทิงแก่นักท่องเที่ยว

3) ตลาดการท่องเที่ยว เป็นการแสดงออก ของอุปสงค์ (tourism demand) ซึ่งมีความปรารถนาในการท่องเที่ยวจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง เพื่อเข้าร่วมในกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจ และเพื่อกิจกรรมอื่นๆ

แนวคิดองค์ประกอบของการท่องเที่ยว

แนวคิดองค์ประกอบของการท่องเที่ยว ปาริฉัตร อิงจะนิล (2554) ประกอบด้วย (1) นักท่องเที่ยว (2) การเดินทาง (3) แรงจูงใจในการท่องเที่ยว และ (4) ทรัพยากรการท่องเที่ยว

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (2554) ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมว่า เป็นการศึกษาหาความรู้ในพื้นที่หรือบริเวณที่มีคุณลักษณะที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม มีการบอกเล่าเรื่องราวในการพัฒนาทางสังคมและมนุษย์ผ่านทางประวัติศาสตร์อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม องค์ความรู้ และการให้คุณค่าของสังคม โดยสถาปตยกรรมที่มีคุณค่าหรือสภาพแวดล้อมอย่างธรรมชาติ ที่

สามารถแสดงออกให้เห็นถึงความสวยงามและประโยชน์ที่ได้รับจากธรรมชาติ สามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม หรือขนบธรรมเนียมประเพณี

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธจากการศึกษาของ ประภัสสร ผ่องใส (2556) สรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธมิใช่เป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมสถานที่เพียงเท่านั้น แต่หากเป็นการมองสรรพสิ่งแวดล้อมอย่างเข้าใจ และปฏิบัติตนอย่างถูกต้อง ต่อ คน สัตว์ สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมนั้นๆ การท่องเที่ยวเชิงพุทธมีคุณประโยชน์มากมาย การท่องเที่ยวเชิงพุทธสามารถสืบสานอนุรักษ์คุณค่าของศิลปะไทยให้คงอยู่ไปกับพระพุทธศาสนา การท่องเที่ยวเชิงพุทธถือเป็นการเรียนรู้ในด้านประเพณี วัฒนธรรม กิจกรรม และความเชื่อทางพระพุทธศาสนาตลอดจนการพัฒนาจิตใจมนุษย์ให้สูงขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนา คือ ต้องการให้ทุกคนเป็นคนดี

วิธีการศึกษา

เป็นการวิจัยแบบผสมผสานโดยศึกษาวิจัยจากเอกสารที่ได้รับการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลแบบเจาะลึก รวมถึงการประชุมกลุ่ม การจัดนิทรรศการ ตลอดจนวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบประเมินที่ได้จากการอบรม

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ชาวบ้านชุมชนบ้านบน ชุมชนสระทะเล และชุมชนเขาทอง รวมจำนวน 92 คน นักเรียนโรงเรียนวัดบ้านบน นักเรียนโรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา และนักเรียนโรงเรียนเขาทอง รวมจำนวน 96 คน ครูโรงเรียน

วัดบ้านบน ครูโรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา และครูโรงเรียนเขาทอง รวมจำนวน 27 คน

ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนที่ 1 รวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติและความเป็นมาของทรัพยากรการท่องเที่ยวของอำเภอพยัคฆะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม ประกอบด้วย 3 วัด คือ (1) วัดเขาทอง ตำบลเขาทอง (2) วัดสระทะเล ตำบลสระทะเล และ (3) วัดบ้านบน ตำบลม่วงหัก เพื่อให้ได้ประวัติความเป็นมา ความเกี่ยวพันกับหลวงพ่อดิม ร่องรอยของโบราณสถาน ที่หลวงพ่อดิมเคยมาร่วมสร้างหรือบูรณะ ตลอดจนทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นโบราณสถานหรือโบราณวัตถุของวัดเป้าหมาย เพื่อนำมาใช้เป็นองค์ความรู้เพื่อถ่ายทอดและเผยแพร่ให้กับเยาวชนและนักท่องเที่ยวในขั้นตอนต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 จัดทำสื่อและนำเทคโนโลยีมาใช้ โดยสื่อที่จะนำมาใช้เพื่อช่วยให้เกิดการรับรู้ได้ง่ายในรูปแบบของบอร์ดนิทรรศการ และนำเสนอในลักษณะของสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่สามารถเปิดผ่านได้ทั้งสมาร์ตโฟน และเครื่องคอมพิวเตอร์ และหนังสือ

ขั้นตอนที่ 3 ประสานงานพื้นที่เป้าหมายที่จะพัฒนาแหล่งเรียนรู้ ประกอบด้วยวัดเขาทอง วัดสระทะเล และวัดบ้านบน เพื่อขออนุญาตก่อนเข้าดำเนินการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้วยการติดตั้งป้ายสื่อความภายในวัด ตลอดจนจัดกิจกรรมอบรมภาคปฏิบัติ ณ สถานที่จริงให้กับนักเรียนในพื้นที่

ขั้นตอนที่ 4 ประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องภายในชุมชนระหว่างชุมชน และวัดในพื้นที่ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม เพื่อคัดเลือกสถานที่ที่ต้องการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ เพื่อนำเสนอทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของแต่ละวัดว่ามีจุดใดบ้าง แต่ละจุดมีความสำคัญและความ

เป็นมาอย่างไร ให้ที่ประชุมเสนอความคิดเห็น เพื่อทำการคัดเลือกและหาข้อสรุปว่าควรพัฒนาทรัพยากรทางการท่องเที่ยวตรงจุดใดของวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน

ขั้นตอนที่ 5 พัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่วัดตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม โดยการจัดทำป้ายสื่อความหมาย ณ สถานที่สำคัญ ของวัดเขาทอง วัดสระทะเล และวัดบ้านบน ที่ได้รับการเลือกจากการทำประชาพิจารณ์ของชาวบ้านในชุมชน

ขั้นตอนที่ 6 จัดนิทรรศการแหล่งท่องเที่ยว ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม ทั้งที่ วัด และโรงเรียน

ขั้นตอนที่ 7 นำองค์ความรู้ชุมชน และสื่อการเรียนรู้ที่จัดทำมาใช้ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ สำหรับกิจกรรมการอบรมมัคคุเทศก์น้อย ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติให้กับนักเรียนในพื้นที่เป้าหมายเพื่อเสริมสร้างคุณธรรม ภูมิปัญญา และคุณลักษณะแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับทุนมนุษย์ในชุมชน โดยสื่อการเรียนรู้ ได้แก่ (1) แหล่งเรียนรู้ทั้งนิทรรศการเคลื่อนที่และนิทรรศการถาวรของ 3 วัด ประกอบด้วยวัดเขาทอง วัดสระทะเล และวัดบ้านบน (2) หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ทรัพยากรการท่องเที่ยวของ 3 วัด ประกอบด้วยวัดเขาทอง วัดสระทะเล และวัดบ้านบน ที่สามารถเปิดผ่านโทรศัพท์มือถือได้โดยใช้ QR code (3) เอกสารประกอบการอบรมมัคคุเทศก์น้อย ณ แหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม และ (4) power point ที่จะในการอบรมมัคคุเทศก์น้อย ณ แหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้นักเรียนเหล่านี้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการให้บริการ และทราบข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมภายในชุมชนของตน รวมถึงมีการสอดแทรกหลักธรรมตามจริยาวัตรของ

หลวงพ่อดิม ประกอบด้วย สันโดษ ทาน วิริยะ เมตตา และกตัญญู กตเวที ให้กับเยาวชนเพื่อเป็นการปลูกฝังคุณธรรมเหล่านี้ให้กับเยาวชน และเผยแพร่ให้กับนักท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

เครื่องมือ

1) แบบประเมินตนเองเกี่ยวกับความรู้ก่อนและหลังการอบรมของนักเรียนที่เข้าอบรมเป็นแบบเลือกตอบ

2) แบบประเมินที่ผู้ทรงคุณวุฒิทำการประเมินนักเรียนหลังจากฝึกภาคปฏิบัติ เป็นข้อมูลคะแนนคุณสมบัติของการเป็นมัคคุเทศก์น้อย ประกอบด้วย 2 ด้านใหญ่ๆ คือ ด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว และด้านบุคลิกภาพ เป็นคำถามที่ให้เลือกคำตอบแบบมีน้ำหนัก

3) แบบประเมินที่นักเรียนทำการประเมินตนเองหลังจากฝึกภาคปฏิบัติ เป็นข้อมูลคะแนนคุณสมบัติของการเป็นมัคคุเทศก์น้อย ประกอบด้วย 2 ด้านใหญ่ๆ คือ ด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว และด้านบุคลิกภาพ เป็นคำถามที่ให้เลือกคำตอบแบบมีน้ำหนัก

4) แบบประเมินที่นักเรียนทำการประเมินความพึงพอใจจากการอบรม

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม เป็นแบบเลือกตอบ

ส่วนที่ 2 ข้อมูลความพึงพอใจในการเข้าร่วมอบรม ประกอบด้วย 4 ด้านใหญ่ๆ คือ ด้านกระบวนการขั้นตอน และเนื้อหาในการอบรม ด้านเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และ ด้านคุณภาพของการอบรมเป็นคำถามที่ให้เลือกคำตอบแบบมีน้ำหนัก

ขั้นตอนที่ 8 ถ่ายทอดองค์ความรู้ชุมชนให้แก่ครูเพื่อนำไปถ่ายทอดให้กับนักเรียนในโรงเรียนพื้นที่เป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้

ตลอดช่วงชีวิต เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับคุณครูในโรงเรียนของนักเรียนที่เข้ารับการฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อย ประกอบด้วยครูโรงเรียนวัดบ้านบน ครูโรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา และครูโรงเรียนเขาทอง เพื่อให้ทราบแนวทางในการฝึกภาคปฏิบัติ และสามารถทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยวิทยากรในการฝึกฝนมัคคุเทศก์น้อยเหล่านี้หลังจากเสร็จสิ้นการอบรมจากวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว เพื่อสร้างความพร้อมและความมั่นใจให้กับเด็กๆ มัคคุเทศก์น้อย ตลอดจนสามารถนำสื่อการเรียนรู้ต่างๆ ได้แก่ (1) บอร์ดนิทรรศการทรัพยากรการท่องเที่ยว (2) หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ทรัพยากรการท่องเที่ยว และ (3) หนังสือทรัพยากรการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม ไปใช้ในการอบรมนักเรียนภายในโรงเรียนของตนเองที่ไม่ได้เข้ารับการอบรมในครั้งนี้ให้เป็นมัคคุเทศก์น้อยรุ่นต่อไปได้โดยไม่ขาดช่วงในอนาคต

ขั้นตอนที่ 9 จัดทำหนังสือการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม เพื่อให้ชาวบ้านและเยาวชนในชุมชนพื้นที่เป้าหมาย ผู้ที่สนใจ และนักท่องเที่ยวพื้นที่อื่นสามารถนำไปใช้ในการศึกษาและเพื่อรองรับการพัฒนาตลาดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ในอนาคตต่อไปได้ โดยขั้นตอนการจัดทำได้ผ่านการกลั่นกรองพิจารณาหนังสือจากผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 4 ท่าน ก่อนดำเนินการขอเลขที่หนังสือ ISBN จากหอสมุดแห่งชาติ และตีพิมพ์ เผยแพร่เป็นลำดับต่อมา

ขั้นตอนที่ 10 ถ่ายทอดองค์ความรู้ชุมชนให้แก่ชุมชนพื้นที่เป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดช่วงชีวิต

เป็นขั้นตอนของการจัดนิทรรศการเคลื่อนที่ เพื่อประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม ให้กับชาวบ้าน

และผู้สนใจ ได้ทราบถึงทรัพยากรการท่องเที่ยว และประวัติความเป็นมาของวัดบ้านบน วัดสระทะเล และวัดเขาทอง ตลอดจนเป็นการเผยแพร่ประวัติและหลักฐานตามจริยวัตรของหลวงพ่อดิมเพื่อให้มีต้นแบบในการดำเนินชีวิต

การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การวิเคราะห์หลังวิเคราะห์จากเนื้อหาซึ่งเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ และนำสถิติ paired t-test และสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน มาใช้วิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมจากแบบประเมิน

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรการท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิมที่ปรากฏดัง E-Book ต่อไปนี้

วัดสระทะเล

วัดบ้านบน

วัดเขาทอง

ภาพที่ 1 QR code E-book

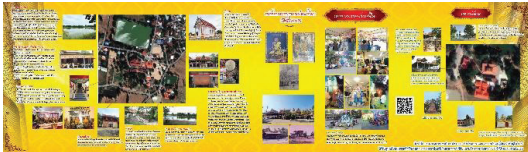
ผลการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ได้แหล่งการเรียนรู้ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม 3 แห่ง คือ วัดสระทะเล วัดบ้านบน และวัดเขาทอง

บอร์ด (นิทรรศการเคลื่อนที่)

1) ทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดบ้านบน

2) ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของ วัดสระทะเล

3) ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวของ วัดเขาทอง

4) ประวัติของวัดบ้านบน และเกจิอาจารย์ ที่สำคัญ รวมถึงความเกี่ยวพันของหลวงพ่อดำ กับวัดบ้านบน

5) ประวัติของวัดสระทะเล และ เกจิอาจารย์ที่สำคัญ รวมถึงความเกี่ยวพันของ หลวงพ่อดำกับวัดสระทะเล

6) ประวัติของวัดเขาทอง และเกจิอาจารย์ ที่สำคัญ รวมถึงความเกี่ยวพันของหลวงพ่อดำ กับวัดเขาทอง

ป้ายสื่อความหมาย (นิทรรศการถาวร)

1) วัดบ้านบน ได้จัดทำนิทรรศการถาวร ด้วยป้ายสื่อความหมาย จำนวน 6 จุด

2) วัดสระทะเล ได้จัดทำนิทรรศการถาวร ด้วยป้ายสื่อความหมาย จำนวน 4 จุด

3) วัดเขาทอง ได้จัดทำนิทรรศการถาวร ด้วยป้ายสื่อความหมาย จำนวน 4 จุด

ผลการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ ข้อที่ 3

ตารางที่ 1 ผลการทดสอบสมมติฐานก่อน-หลังอบรม

การเปรียบเทียบความรู้			Mean	N	S.D	t	p
นักเรียนโรงเรียนวัดบ้านบน	ก่อน	pre	7.54	37	2.91	-7.21	0.00
	หลัง	post	10.00	37	2.80		
นักเรียนโรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา	ก่อน	pre	5.93	27	2.15	-5.49	0.00
	หลัง	post	8.52	27	2.79		
นักเรียนโรงเรียนเขาทอง	ก่อน	pre	3.88	32	1.76	-10.32	0.00
	หลัง	post	6.78	32	2.41		
รวม	ก่อน	pre	5.86	96	2.81	-12.73	0.00
	หลัง	post	8.51	96	2.98		

*p ≤ 0.05

นักเรียนทั้งสามโรงเรียน มีผลคะแนนการทดสอบความรู้หลังเข้ารับการอบรมมีค่าน้อยลง ณ แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงปู่เดิมสูงกว่าผลคะแนนการทดสอบความรู้ก่อนเข้า

รับการอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 แสดงให้เห็นว่าการฝึกอบรมมีค่าน้อยลง มีผลทำให้นักเรียนทั้งสามโรงเรียน มีความรู้เพิ่มมากขึ้น

ตารางที่ 2 ผลการประเมินตนเองของผู้เข้าอบรม

ที่	รายการ/ข้อคำถามประเมินโดยนักเรียน	รวม		
		$\bar{x}$	S.D.	แปล
	ด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว	4.36	0.80	ดี
1	ความสามารถในการกำหนดเวลา	4.15	0.87	ดี
2	ความสามารถในการให้ข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยว	4.32	0.86	ดี
3	ความยินดีในการตอบคำถาม	4.50	0.74	ดีมาก
4	ความสามารถในการบริการและอำนวยความสะดวก	4.48	0.78	ดี
5	ความตรงต่อเวลา	4.36	0.77	ดี
	ด้านบุคลิกภาพ	4.51	0.72	ดีมาก
6	ความซื่อสัตย์สุจริต	4.52	0.74	ดีมาก
7	ความรู้จักกาลเทศะ	4.50	0.66	ดีมาก
8	ความเป็นกันเองและจริงใจในการให้บริการ	4.54	0.74	ดีมาก
9	ความเมตตา กรุณา ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข	4.45	0.78	ดี
10	ความตระหนักในหน้าที่และความรับผิดชอบ	4.52	0.70	ดีมาก

นักเรียนโรงเรียนวัดบ้านบน โรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา และโรงเรียนเขาทอง ได้มีการประเมินตนเองด้านการให้บริการนักท่องเที่ยวภาพรวมอยู่ในระดับดี โดยมีการประเมินเรื่องความยินดีในการตอบคำถาม อยู่ในระดับดีมาก ส่วนในเรื่องอื่นๆ

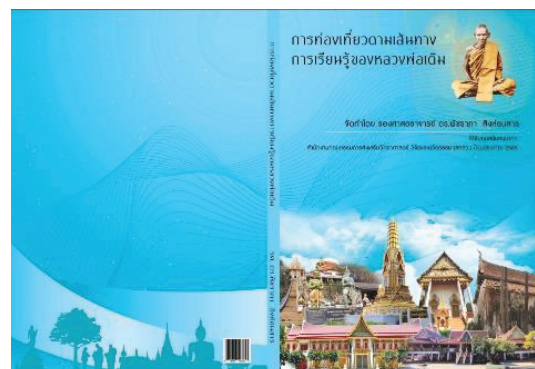
อยู่ในระดับดี ส่วนทางด้านบุคลิกภาพภาพรวมอยู่ในระดับดีมาก โดยประเมินเรื่องความเมตตา กรุณา ปราศรัยให้ผู้อื่นมีความสุขอยู่ในระดับดี ส่วนเรื่องอื่น อยู่ในระดับดีมาก

ตารางที่ 3 ผลการประเมินผู้เข้าอบรมโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

ที่	รายการ/ข้อคำถาม ประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิ	รวม		
		$\bar{X}$	S.D.	แปล
ด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว		4.00	0.76	ดี
1	ความสามารถในการกำหนดเวลา	4.11	0.77	ดี
2	ความสามารถในการให้ข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยว	3.66	0.83	ดี
3	ความยินดีในการตอบคำถาม	3.92	0.75	ดี
4	ความสามารถในการบริการและอำนวยความสะดวก	4.02	0.70	ดี
5	ความตรงต่อเวลา	4.29	0.77	ดี
ด้านบุคลิกภาพ		4.42	0.76	ดี
6	ความซื่อสัตย์สุจริต	4.61	0.75	ดีมาก
7	ความรู้จักกาลเทศะ	4.44	0.78	ดี
8	ความเป็นกันเองและจริงใจในการให้บริการ	4.30	0.75	ดี
9	ความเมตตา กรุณา ปราศรัยให้ผู้อื่นมีความสุข	4.40	0.76	ดี
10	ความตระหนักในหน้าที่และความรับผิดชอบ	4.36	0.76	ดี

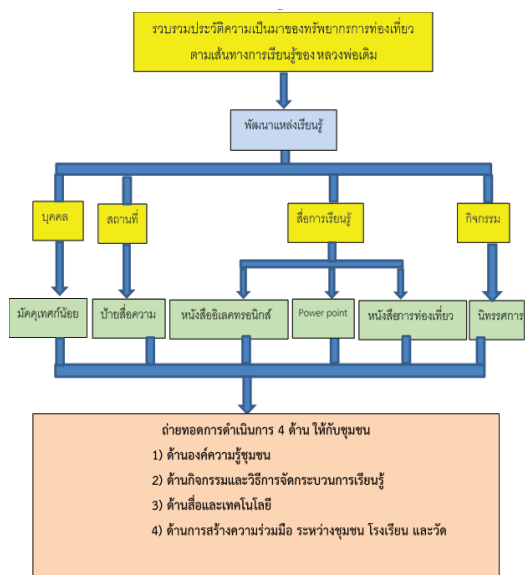
ผู้ทรงคุณวุฒิได้มีการประเมินนักเรียนโรงเรียนวัดบ้านบน โรงเรียนบ้านใหม่ศึกษา และโรงเรียนเขาทองรวมทั้งสามโรงเรียน ทั้งด้านการให้บริการนักท่องเที่ยว และด้านบุคลิกภาพภาพรวม อยู่ในระดับดี โดยด้านบุคลิกภาพ ในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต อยู่ในระดับดีมาก

ผลการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 4 ได้หนังสือการท่องเที่ยวตามเส้นทางเรียนรู้อะหว่างหลวงพ่อเดิมและมีการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชนเลข ISBN ของหนังสือ คือ 978-616-593-854-9

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การวิจัยระยะต้นน้ำเป็นการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติและความเป็นมาของทรัพยากรการท่องเที่ยวของอำเภอพุทไธสง จังหวัดนครสวรรค์ ตามเส้นทางเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม เพื่อนำไปเป็นข้อมูลในการสร้างแหล่งเรียนรู้ ณ วัดต่างๆ ตามเส้นทางเรียนรู้ของหลวงพ่อดิม และถ่ายทอดให้กับนักเรียนในพื้นที่ในการเป็นมัคคุเทศก์

การวิจัยระยะกลางน้ำ เป็นการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ 4 ประเภท คือ (1) ประเภทบุคคล (2) ประเภทสถานที่ (3) ประเภทสื่อการเรียนรู้และสารสนเทศ และ (4) ประเภทกิจกรรม และเสริมสร้างคุณธรรม ภูมิปัญญา และคุณลักษณะแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับชุมชนในชุมชน

การวิจัยระยะปลายน้ำ จัดทำหนังสือและหนังสืออิเล็กทรอนิกส์การท่องเที่ยวตามเส้นทางเรียนรู้ของหลวงพ่อดิมที่สามารถเปิดผ่านได้ทั้งสมาร์ทโฟน และเครื่องคอมพิวเตอร์

อภิปรายผล

การพัฒนาเส้นทางเรียนรู้ของหลวงพ่อดิมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ของชุมชนนั้นมีผลโดยตรงต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของอำเภอพุทไธสง จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งสอดคล้องกับ เมทีณี แสงกระจ่าง (2551) เพราะนอกจากจะทำให้ชุมชนได้เรียนรู้คุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อรายได้แล้วยังช่วยกระตุ้นให้เกิดความภาคภูมิใจในมรดกของท้องถิ่นและของชาติยังผลให้เกิดความใส่ใจในการอนุรักษ์ การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในด้านการดำเนินงาน (สามพรหมณีไมตรีจิต, 2539) แหล่งการเรียนรู้ชุมชนมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ตามอรรถาธิบายของคนในชุมชนทำให้สามารถเรียนรู้จากประสบการณ์จริงได้ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อเป็นรากฐานของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน (ชนันทนัฐ ฉัตรภักดิคน และคณะ, 2561)

การพัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยวตามเส้นทางเรียนรู้ของหลวงพ่อดิมด้วยการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติและความเป็นมาของทรัพยากรการท่องเที่ยวของอำเภอพุทไธสง จังหวัดนครสวรรค์ ที่มีความสำคัญและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา ตลอดจนมีคุณค่าทางศิลปะและสถาปัตยกรรมเพื่อนำมาพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ ในรูปแบบที่เยาวชนและผู้สนใจเข้าถึงได้เพื่อที่แหล่งเรียนรู้เหล่านี้จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ทุกสถานที่ จึงเป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน แนวทางการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้

เรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ไว้ว่าจำเป็นต้องอาศัย การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นหรือคนในชุมชน เพื่อพัฒนาให้แหล่งการเรียนรู้สามารถตอบสนอง กับความต้องการของคนในชุมชนได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้การประยุกต์ใช้สื่อและเทคโนโลยีสมัย ใหม่เพื่ออำนวยความสะดวกในการเข้าถึงแหล่ง การเรียนรู้ก็เป็นสิ่งสำคัญเพื่อเปิดโอกาสการ เข้าถึงแหล่งการเรียนรู้ได้ ทุกที่ ทุกเวลา และ เป็นการสร้างแรงจูงใจในการเรียนรู้ได้อย่างต่อ เนื่องตลอดชีวิต ในงานวิจัยนี้ได้พัฒนาแหล่งเรียนรู้ 4 ประเภท ประกอบด้วย แหล่งการเรียนรู้ประเภท บุคคล ได้แก่ ครูที่ได้รับการฝึกเป็นผู้ช่วยวิทยากร ที่สามารถถ่ายทอดให้กับนักเรียนในโรงเรียนของ ตนต่อไป แหล่งการเรียนรู้ประเภทสถานที่ ได้แก่ ป้ายสื่อความหมายในแต่ละจุดของศาสนสถานที่ สำคัญของแต่ละวัด แหล่งการเรียนรู้ประเภทสื่อ ได้แก่ หนังสือ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวกับการ ท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงปู่ เดิม และแหล่งการเรียนรู้ประเภทกิจกรรม ได้แก่ การจัดนิทรรศการ และการฝึกมัคคุเทศก์ในภาค ปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับการจำแนกแหล่งการเรียนรู้ ของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2549) และธนัทพันธุ์ ฉัตรภักดิ์รัตน์ และคณะ (2561) การพัฒนาดังที่ได้กล่าวมานี้เป็นจุดเริ่มต้นในการ พัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม ตามการจัดรูปแบบขององค์การท่องเที่ยวโลก (Goeldner & Ritchie, 2006) เพราะนอกจาก จะเอื้อประโยชน์ด้านการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมแล้ว ยัง จะมีส่วนช่วยกระตุ้นให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยว ทางศาสนารวมทั้งเสริมสร้างสินค้าใหม่ทางการ ท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรม (การท่องเที่ยว แห่งประเทศไทย, 2548) สอดคล้องกับ ราณี อธิชัยกุล (2546) ที่ว่าทรัพยากรการท่องเที่ยว ประเภทประวัติศาสตร์โบราณวัตถุสถาน และ ศาสนสถาน เหล่านี้มีความสำคัญในฐานะเป็น

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศาสนา ที่แสดงถึงอารยธรรมของท้องถิ่น มีผลดึงดูด ให้นักท่องเที่ยวไปเยือน อีกทั้งการท่องเที่ยว รูปแบบนี้มีใช่เป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมสถานที่ เพียงเท่านั้นแต่ยังเป็นการเรียนรู้ในด้านประเพณี วัฒนธรรม กิจกรรม และความเชื่อทางพระพุทธ ศาสนาตลอดจนการพัฒนาจิตใจมนุษย์ให้สูงขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธศาสนาที่ต้องการให้ ทุกคนเป็นคนดีการท่องเที่ยวเชิงพุทธ/วิถีพุทธ (ตันติการ โคตรชาลี, 2555) แต่การตลาดการ ท่องเที่ยวของ World Tourism Organization (1999) เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับผู้ผลิตและผู้บริโภค หรือนักท่องเที่ยว เพื่อตอบสนองความต้องการของ นักท่องเที่ยวด้วยความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว และเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ผลิต บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2555) กล่าวว่า การตลาดการ ท่องเที่ยวเป็นการแสดงถึงความพยายามของ ผู้ประกอบการธุรกิจที่จะวิเคราะห์ทรัพยากร การท่องเที่ยวและการบริการท่องเที่ยวที่จะ สามารถเสนอขายให้นักท่องเที่ยวได้ และใช้ เป็นเส้นทางในการพัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยว และส่งเสริมให้เกิดนักท่องเที่ยว ในงานวิจัยนี้ จึงได้มีการเพิ่มศักยภาพในการให้บริการ นักท่องเที่ยวด้วยการสร้างมัคคุเทศก์น้อย ที่มีความรู้ ความสามารถที่จะให้บริการกับ นักท่องเที่ยวได้ด้วย

ข้อเสนอแนะ

การพัฒนาการท่องเที่ยวในเชิงระบบ จะต้องมีการพิจารณา รวมไปถึงสิ่งแวดล้อมของ ระบบท่องเที่ยวด้วย แนวคิดระบบการท่องเที่ยว ของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่ง ประเทศไทย (2540) จำแนกได้ 3 ระบบย่อย คือ (1) ทรัพยากรการท่องเที่ยว (2) บริการการ ท่องเที่ยว และ (3) ตลาดการท่องเที่ยว เบื้อง ต้นในโครงการนี้มีการพัฒนาเพียง 2 ด้านคือ

(1) ทรัพยากรการท่องเที่ยว และ (2) บริการการท่องเที่ยว แต่ยังไม่ได้มีการพัฒนาถึงตลาดการท่องเที่ยวอย่างสมบูรณ์ แนวทางการขยายผลจึงควรมีการกำหนดแนวทางการพัฒนาถึงตลาดการท่องเที่ยวอย่างสมบูรณ์ โดยพัฒนากิจกรรมรูปแบบหรือกระบวนการท่องเที่ยวในพื้นที่เพิ่มเติมให้สามารถรองรับการท่องเที่ยวในรูปแบบของทัวร์โดยใช้แหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงปู่เดิมครบทั้ง 6 จุดเป็นหลัก

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ที่สนับสนุนงบประมาณในการทำวิจัยครั้งนี้ รวมถึงผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่ช่วยให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงด้วยดี โดยงานวิจัยนี้ได้รับการรับรองโครงการวิจัยตามแนวทางหลักจริยธรรมในคนที่เป็นมาตรฐานสากล COA No.000222022 และ NREC No. 0052264

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงวัฒนธรรม. (2554). ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม. www.creativeculturethailand.com
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2548). นโยบายและกลยุทธ์การพัฒนาและการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ. <http://conservation.forest.ku.ac.th>
- กิดานันท์ มลิทอง. (2543). ไอซีทีเพื่อการศึกษา. ห้างหุ้นส่วนจำกัดอรุณการพิมพ์.
- คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (2560). แผนพัฒนาการท่องเที่ยว ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560 - 2564). สำนักงานกิจการโรมมิ่งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2555). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559). สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- จิระวรรณ เจียสกุล. (2557). “เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารกับการพัฒนาประเทศ” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาประสบการณ์วิชาชีพเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร หน่วยที่ 13 หน้า 1-61. สาขาวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ตันติกร โคตรขารี. (2555). พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการท่องเที่ยวเชิงศาสนาพระธาตุประจำวันเกิด จังหวัดนครพนม. [หลักสูตรปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย]. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชนกฤต สังข์เฉย. (2550). อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการ (พิมพ์ครั้งที่ 1). คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี.
- ธนัทญ์ จัตุรงค์รัตน์, ชุตติวัฒน์ สุวดีพิงศ์ และวิฑูรย์ วงษ์อำมาตย์. (2561). การพัฒนารูปแบบแหล่งการเรียนรู้ชุมชนอัจฉริยะในศตวรรษที่ 21 เพื่อส่งเสริมคุณลักษณะการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประชาชน. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- นัดดา อังสุไทย์. (2550). การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนวิชาเคมีที่เน้นกระบวนการเรียนรู้แบบนำตนเองของนักศึกษาระดับปริญญาตรี [วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุณวุฒิปริญญาตรี, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].

- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. (2555). การตลาดเพื่อการท่องเที่ยว. ศูนย์วิชาการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- ประภัศร ผ่องใส. (2556). ผลกระทบด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมจากการท่องเที่ยวในวัดพระมหาเจดีย์ชัยมงคลต่อชุมชนท้องถิ่น ตำบลผาน้ำย้อย อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด [การศึกษาอิสระปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น].
- ปาริฉัตร อึ้งจะนิล. (2554). พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบตลาดเก่า กรณีศึกษาตลาดคลองสวน 100 ปีจังหวัดสมุทรปราการ [วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น].
- พัชรภา สิ้นทนต์. (2563). รายงานกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัย แนวทางการพัฒนาตลาดการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาและวัฒนธรรม อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ตามเส้นทางการเรียนรู้ของหลวงปู่เดิม. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- เมทีณี แสงกระจ่าง. (2551). ประสิทธิภาพของนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวปีท่องเที่ยวไทย 2551-2552 ในการฟื้นฟูความเชื่อมั่นนักท่องเที่ยวต่างประเทศ. มหาวิทยาลัยนานาชาติแสดมฟอร์ด.
- ราณี อธิชัยกุล. (2546). ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเอกสารการสอนชุดฝึกอบรมทางไกลหลักสูตรการจัดการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2549). รายงานการวิจัยการจัดการเรียนรู้ของแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต: พิพิธภัณฑ. ภาพพิมพ์.
- วัชรภรณ์ ระยาศรี. (2551). พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวชาวไทยและ ชาวต่างชาติที่มาเที่ยววัดในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ กรุงเทพมหานคร [ปริญญาโทวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ].
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2540). โครงการดำเนินการเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ (พิมพ์ครั้งที่ 2). กองวิชาการที่ปรึกษา ศูนย์บริการวิชาการ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.)
- สามพร มณีไมตรีจิต. (2539). บทบาทวัฒนธรรมไทยกับการท่องเที่ยว. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการโครงการสืบสานวัฒนธรรมไทยนิยมไทย ครั้งที่ 3. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สุมาลี สังข์ศรี. (2555). การเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับประเทศไทย. โครงการส่งเสริมการแต่งตั้งราชมหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล. (2557). บทวิเคราะห์การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต ใน การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- Goeldner, C., & Ritchie, J. R. B. (2006). *Tourism: principles, practices, philosophies* (10th ed.). Wiley.
- Henschke, J. A. (2008). Movement toward staying ahead of the curve in developing and managing human capital. In V. C. X. Wang & K. P. King Z. (eds.), *Human performance models in the global context* (pp.1-27). Charlotte, Information Age Publishing.
- Knowles, M. S. (1990). *The adult learner: A neglected species* (4th edition). Gulf.

Knowles, M. S. (1970). *The modern practice of adult education: Andragogy versus pedagogy*. Association Press.

Smaldino, S.E., Russell, J.D., Heinich, R. & Molendo, M. (2005). *Instructional technology and media for learning* (8 eds.). Courier Kendallvill, Inc.